

העיר בין הסבך והמזבח

מה שהתרחש סביב ירושלים ובתוך ירושלים במלחמת ששת הימים יש בו כדי להעיד לא על העיר בלבד ועל יחסנו אליה, כי אם על כל הסיטואציה של הציונות ושל העם היהודי בתקופתנו. ובראש וראשונה זו הסיטואציה הפנימית, הנפשית. וזה שהופך אותה לסמל מבלי לפגוע בממשותה, זה שממחיש היותה לב, לא במובן המליצי שבמלה, כי אם במובן האנטומי ממש (כולל בעיית ההשתלה, שפירושה השתלת כל מיני "בינאומים" דתיים ואחרים, או פיצולה). בה נקבע ובה ייקבע גורלנו, גם זה הפיסי, גם זה הפוליטי. ואם יש בכך יסוד בלתי-ראציונאלי, זה הקשור בכל הוויתנו, ודאי גם התהוותנו – הבלתי-ראציונאלית, אלא אם כן יישקפו הדברים מגובה שכזה, שממנו גם הבלתי-ראציונאלי נעשה ראציונאלי. אולם גם אם קשה לך לעלות, או שאין אתה רוצה לעלות לגובה שכזה ("מיסטיקה...") אין בפניך ברירה אלא לקבל אי-ראציונאליות זו כעובדה אכזיסטנטציאלית, שכל הנסיונות להכחישה או להרסה, נכשלו. ואם בינתיים כמעט כבר שכחתי תוך כדי כתיבת דברים אלה על מי אני מדבר: על העם או על העיר... אין בכך כלום. הדברים נכונים על שניהם.

* * *

אימתי החל המאבק על ירושלים? איזה מאבק? זה שבין ארץ ישוב ובין מדבר? זה שבין אנשי הישוב ואנשי מדבר? זה שבין שמים וארץ, ירושלים של מעלה וירושלים של מטה? זה שבין שבטי ישראל? זה שבין עמים, זה שבין דתות? שהרי בכולם עמדה ועדיין היא עומדת בהם.

אילו משורר אני, הייתי מחבר פואימה על המאבק הראשון האפי-דרמטי, שעיר זו עמדה בה: הגיאולוגי – שהרי כך כתוב בתולדותיה הגיאולוגיים של הארץ הזאת: השבר הסורי-אפריקני טיפס ועלה ועד מקומה של ירושלים הגיע, והשכבות הגיאולוגיות המורכבות שלה הן עדות לאותו מאבק קדום של מיליוני שנים... (באמנות הפיסול המודרנית, ניתן גם "לספר" סיפורים בחומרים חיים בפסל מונומנטאלי).

וכך פותח פרופ' פיקרד את סקירתו על מצבה הגיאולוגי של ירושלים:

"הגורמים, שמכוחם נעשתה ירושלים לבירת ארצנו, שונים ביסודם מן הגורמים הטבעיים שהיו לרוב בירות העולם... מבחינה גיאוגרפית כללית קל להבין מה טעם גדלה מידת התפשטותן של הבירות הללו. לא כן מקום ישובה של ירושלים. כאן חסרות כל המסיבות הגיאוגרפיות הפיסיות הדרושות לעיר הבירה לשם התפתחותה הכלכלית...". (ספר ירושלים, 35)

ובסיום המאמר:

"...הרי שהנוף הירושלמי נמצא בשדה המלחמה של גורמים גיאולוגיים וגיאוגרפיים, שדה המלחמה בין המדבר והים התיכון. מצב זה הטביע את חותמו על תולדות העיר ואף על נפש תושביה". (ספר ירושלים, 44)

זרעו לא יאבד

ייתכן, שהעדר הסבר רציונאלי לבחירת העיר לבירה (אל נשכח, שעם כיבושה בידי דוד לא היתה לה שום חשיבות), גרם לחיפוש טעמים באגדה: מקום העקדה – "אחד ההרים" – הוא הר המוריה, ובכן גם לא ההר הגבוה ביותר והידוע ביותר. אחד ההרים. המעשה שהיה בו, או שסופר בו, (הצירוף העברי המעניין "מעשה" – "מעשייה") הוא שקבע את גורלו, את יעדו, גורלו האנושי – שהאדם אנוס יותר, יעדו האלוהי – שאלוהים חופשי ומייעד. אך גם היפוכו של דבר: גורלו האלוהי – שמכאן ואילך, כמו גם לאלהים לא נותרה ברירה אלא לקיים את העיר הנחרבת ונבנית, נחרבת ונבנית, ואת העם הנעקד וניצל, נעקד וניצל. ויעודו האנושי, שהרי העקדה לא היתה אינוס פסי, טבעי, ממש, כי אם "הנני" אנושי ראשון כהיענות בשר ודם לצו עליון, אידיאלי, גם ודוקא משום שהצו אכזרי ובלתי ראוי גאלי: את בנך, את יחידך, אשר אהבת, כמו להדגיש את האנטי-ראציונאליות שלו. מי שקיבל את צו אלהים ולא שעה לפיתוי השטן (ראה האגדות לעקידת יצחק), לא קיבל את צו טיטוס ולא שעה לשידולי פלאביוס.

כך באה האגדה ונתנה הסבר אפוסטריורי למה שקשה היה להסבירו בטעמים אפריוריים. ונוסף לכך הטעם הפוליטי: ירושלים לא נחלקה בין השבטים, וזה סייע בידה להיבחר כבירה. "אלא מאי? ללא הועיל. הארץ נחלקה למרות זאת. ו"אלא מאי" בשנייה: היא התאחדה בכל זאת. מדינת "ישראל" הקדומה, שפרשה מירושלים – נחרבה לבלי קום; מדינת יהודה, שירושלים בלבה – חזרה וקמה ואיחדה את הארץ וקדושתה של העיר עמדה לה ועמדה לנו. לא בפשטות, ודאי לא בקלות, לא מכוח "ירושלים של מעלה" היורדת מהשמיים באופן פלאי, אך גם לא מכוח פסי בלבד. זה סבך של יחסים של ניגודים, של שכל ורגש, של טופו-גראפיה ופסיכו-גראפיה, וייסלח לי צירוף חדש זה, אם אכן חדש הוא, אך הוא בא לבטא את מה שתאר פרופ' פיקרד במובאה דלעיל.

נכון, איכשהו זה טבוע בה מראשיתה. וייתכן שאיזה "שר שכחה" בעל כוונות עמוקות, השכיח מסיפור העקידה פרט חשוב: יצחק הורד אמנם מהמזבח והאיל הוצא מהסבך והועלה עליו, אולם יצחק הוכנס לתוך אותו סבך. זה מחיר ההורדה מהמזבח. ולא רק המזבח עמד בהר המוריה, כי אם גם הסבך הזה צמח שם. והרי גם על השם "מוריה" דרשו חכמי ישראל מודעי-הסבך-הנפשי שלנו: יש אומרים "מוריה" מלשון הוראה, ויש אומרים מלשון מורא (או יראה). ועתה צאו וראו את הצירוף ההוא צירוף ניגודי, דיאלקטי ממש, בטופוגראפיה הירושלמית: הר הבית – והוא לב העיר – מוקף שלושה גאיות, וצאו ושמעו, מה שמוותיהם? עמק רפאים, גיא בן-היגום, נחל קידרון. והשמות קדומים לא שלאחרי החורבן אלא מימי היות הבית המפואר על ההר, בית-אלהים, אחר כך מושב סנהדרין, אמונה, נבואה, חכמה, אור ותפארת וחג למעלה, סביב-סביב קדרות רפאים, אימי בן-היגום. סביב-סביב אמרתי? סליחה, רק משלושה צדדים תהומות, מהצד האחד, מצפון אין תהום, אין גיא, אין נחל, והנה דוקא משם נפתחה הרעה, משם נערכו מרבית הפריצות לעיר ולהר, והטעם – ראציונאלי-טאקטי ברור. בין כה ובין כה: התהומות המפרידים בין המקדש והסביבה היו גם למגן לעיר (ולעם), המישור המחבר בקלות – היה לרועץ. ועדיין לאחר למעלה משלושת אלפי שנים, היסטוריה וניסיון,

מחולקים היסטוריונים על כך איפה צפונה סכנה גדולה יותר לעם : מן ההשמדה או מן השמד... מתהום השנאה והמורא או מקירבה יתרה ?
הרוצה לפטור עצמו מכל אלה במנוד ראש וצליף לשון : "מיסטיקה", "דרש", לכל היותר "פואיטיקה"... שיפטור. אך מן העובדות של היווצרותה, של עמידתה, של מקומה של עיר זו במפת הארץ ובמפת הנפש, ובמפת העם ובמפת האנושות, לא יוכל לפטור עצמו. וכל המתייחס בשלילה או ספקנות לעצם ביסוסם של דברים על אגדות, על סיפורי המקרא, ולא כל שכן על אגדות חז"ל, אל ישכח : יהא מקורם של סיפורים אגדתיים ואי-רציונאליים כאשר יהי, לא זו בלבד שהם אינם שרירותיים במוצאם, כי אם פרי עובדות גיאוגרפיות וצרכים נפשיים, כי אם גם זאת שהם שרירים ושוררים בתוצאותיהם, כיוצרי אופי ומעשים, שהם בדיעבד אישור למה שסופר כסיפור או באגדה. עקידה וגאולה, קידוש השם ותחייה, הם מציאות של העיר ושל העם.
ואנחנו בדור זה העדים.

עתה נשוב מהסמל אל המסומל, נשוב במה שפתחנו ומה שהוא עילה לכתיבת דשימה זו לרגל עשר שנים לשחרורה של העיר. אילו ניתן היה לי לסמן באופן טיפו-גרפי את מה שבכוונתי לאמר, הייתי כותב כך : "שחרורה". פותח במירכאות ואינני סוגר את המירכאות, כי כך הוא אותו שחרור. נפתח וטרם נסגר.

☆ ☆ ☆

מה קרה בעצם בירושלים במלחמת ששת הימים ?
היא שוחררה שלא במחשבה תחילה, שלא בתכנון, כמעט בניגוד למתוכנן (האם הושם לב לכך שככל שמתרבים תכנונים, פוחתים תכונים ?).
מכל מקום שוחררה כאחרונה בתור מבחינת הסכנה והסיכוי והחשיבות. אם מלחמת השחרור בה אנו נתונים עדיין, תיגמר בנצחון מלא, התרפה תישכח, אם חלילה יקרה אסון, היא תעלה בזכרון ובחשבון כאחד הסימפטומים ואף הסיבות לאסון. שהרי ודאי בגדר חרפה היא, שבעצם ימי המלחמה המשיכו שליחי ישראל להתחנן בפני מלכון המדבר, חוסיין נכד עבדאללה מחיג'אז (מלך "האומה" הירדנית...) שיימנע מלהתקיף אותנו ונגיח לו להמשיך ולמלוך בירושלים. אלא שהוא שימש, אם לא אצבע, הלא זרת אלהים, להכריח אותנו לשחרר את העיר. כל הטעמים הראציונאליים ציוו עליו, על חוסיין, שלא להצטרף למלחמה. ואם הוא בשנים שלאחר-מכן לא פסק מלהסביר ש"לא יכול היה לעמוד מן הצד", ה"לא יכול" הזה למרות כל טעמיו אינו הופך להיות ראציונאלי. ואין זו דוגמה נדירה לכך, שתוצאות מלמדות מה "ראציו-נאלי" ומה "לא ראציונאלי".

אך השאלה העיקרית לגבינו היא — מה התרחש אצלנו ? לאור הנצחון הקל שהושג בירושלים, ויותר מזה : לאור ההתלהבות עד כדי שכרון שאחזה בעם כולו, ימין ושמאל, דתי וכופר, נץ ויונה, אין להבין : מדוע בעצם ביקשנו כל כך מחוסיין להמשיך ולמלוך בירושלים ?

על פני השטח אתה אוגור : חששנו מריבוי החזיתות, דיינו בחזית מצרים וסוריה, ואף לא היינו מוכנים במערך התקפי, לכל היותר — הגנתי.

קצת עמוק מתחת לפני השטח אתה אומר : בתשתית הפוליטית של מדינת ישראל מונח היה ההסכם עם עבדאללה, שהוא ראשית חטאת — קבלת החלוקה משנת 1922

עם קריעת עבה"י, המשך חטאת – ההסכמה לחלוקה של 1947 מתוך הנחה שייכון הסכם שלום עם השליט הערבי "הטוב", הנבון, המתון, ולוא גם בזכות ידיעתו, שכל ממלכתו ה"ירדנית" באה בזכות הציונות והמדיניות הבריטית בארץ. בתיווך האנגלים השתלטה על הציונות האוריינטציה הערבית, במקום אוריינטציה על יסודות אתניים ודתיים אחרים שבאיזור (דבר שמתחיל לבצבץ היום ובמאוחר), ובתוך הערבים, כמובן אוריינטציה על ערבים "טובים", משמע פרו-בריטיים, או "מערביים", שעבדאללה היה ביטויים המובהק ביותר, ואף פריים ממש, כשהשוחד האישי הוא דבר טפל, והשירות לאיסטרטגיה ולמודיעין לאימפריה – עיקר. על רקע זה הפגישות הקדחתניות ערב מלחמת תש"ח ובעצם מלחמת תש"ח עד להסכמה החשאית או המוסכמת בלי דברים, שמשאירים לו את ירושלים המזרחית, שהיא היא ירושלים ובלעדיה אין חשיבות לשטחים מערבית לירדן. זה לא הציל אותו מלהירצח בירושלים (ולא בשכם) ועל הר הבית, וזה לא "הציל" אותנו מההכרח לעשות את המיועד, לשוב לירושלים.

אי-שם בעומק מתחת לזה קיים היה גם החשש בחוגי המימסד שלנו מפני ירושלים ההיסטורית ו"הקדושה לכל הדתות". "מה נעשה בה?" איך נסתבך עם המקומות הקדושים ו"הכוחות הקדושים" בעולם? למה לנו צרה זו? עבדאללה לא חשש, אנחנו חששנו.

אחד המיסמכים המזעזעים בנושא זה היא עדות-עצמית של חיים וייצמן בספרו "מסה ומעש". כאשר אלנבי הכובש, בדרכו לירושלים אחרי כיבושה, מציע לוייצמן להתלוות אליו, מתוך שכל גויי פשוט (למרות התנגדותו שלו לציונות) שמי שקיבל את הצהרת בלפור חייב גם הוא להיכנס עמו לעיר זאת – מסרב וייצמן ואומר לו: "ייתכן שזה לא יהיה נוח לך". אז תפש כנראה אלנבי, שציונות זו איננה בעצם שיבת ציון האמיתית, אלא באמת איזה מין "בית לאומי", לא רציני מבחינה היסטורית עמוקה. ובנאומו בירושלים אין הוא מזכיר אפילו את הצהרת בלפור, והוא פונה לכל "העדות" שבעיר הקודש. אילו וייצמן לצדו – היה מחוייב להזכיר את ההצהרה. וזאת בנוסף לצד האישי, כשוייצמן אומר גם בפשטות, שאיננו אוהב עיר זאת... אי-שם מקבילה לכך העובדה שחיים וייצמן, נשיא ההסתדרות הציונית בין שתי מלחמות העולם, לא ביקר אף פעם בפולין, במרכז יהדות אירופה והעולם. לב העם ולב הארץ היו רחוקים מליבו, למרות מוצאו ולמרות "עממיותו" המפורסמת בבדיחותיו. ומן הראוי לערוך כאן השוואה עם הרצל, בן יהדות המערב, גם הוא נחרד בשעתו ממראה ירושלים, אך הוא רושם מיד ביומנו, שיהפוך אותה לעיר מפוארת. והוא מאושר דוקא בקרב יהודי מזרח אירופה בהמוניהם, שאותם, את ההמונים ולא את המעטים ה"מובחרים", כוייצמן, הוא רוצה לגאול.

הציונות "המגשימה" התרכזה בשפלה ובעמקים ובמקצת בגליל. ההר המרכזי והעיר המרכזית הופקרו. עוד נעשה נסיון לבנאם אותה, דומה שממש ציפו, ממש קראו לחיילי שבדיה שיבואו לבצע את החלטת הבינאום, ורק כשלא באו, נטלו בהכרח את השליטה על זו המערבית. נעשו אי-אלה נסיונות לפרוץ פנימה ולוא רק כדי לסייע לנצורי העיר העתיקה, ואחר כך לכאורה כדי לכבשה. לכאורה. אנשי אצ"ל ולח"י התכוונו ברצינות. האצ"ל פרץ ונצטווה לחזור. אנשי ה"הגנה" באמתלאות שונות דחו ודחו את שעת ההתקפה, סמוך ככל האפשר להפוגה החדשה, והצליחו. מכיוון שעניין זה של

רצון ואי-רצון לגבי שחרור ירושלים הוא מסובך יותר, אפשר לרכך ולאמור: היסודות הנפשיים שלא רצו בלב שלם גברו על אלה שרצו.

אך מה הם היסודות הנפשיים היהודיים שלא רצו בשחרורה? הייתכן? בנפש היהודית הסכיזופרנית הכל ייתכן, אם מאז האמנסיפציה או שמא מלפני כן: מאז ההגמוניה של בבל, אם מאז יבנה, אם מאז "תל-אביב אשר בגולה" בימי יחזקאל, גולה שלא רצתה לחזור בשיבת ציון ראשונה, אם מאז הקרע בין יהודה וישראל, בין "יהדות וישראליות" אחרי דוד ושלמה - קרע גם מירושלים. אפשר בלעדיה, אפשר במקביל לה, אם בשומרון, אם ביבנה, אם בסורא, אם בירושלים דליטא, אם בניו-יורק ובתי. "יש ברירה", בלשון הקבוצה והאידיאולוגיה ה"חדשה" שבארה"ב היום.

הציונות, שלכאורה קמה על בסיס אין ברירה, כתגובה לברירה האמנסיפ-ציונית, או לברירה המשיחית-ניסית באחרית הימים, נגד הברירה של ירושלים של מעלה' במקום של מטה, נגד הברירה של "ירושלים" המופשטת, האוניברסאלית של מגדלסון, שעל הרבה מדובר בה, ורק לא על זו של מטה, על הגיאוגרפית, הארצית, הממלכתית. לכאורה, הציונות באה בשם ציון, ואין ציון אלא ירושלים. ולפתע פתאום - לאו דוקא. תחילה בפרשה הטראגית של אוגנדה, כמלון-לילה להצלת גוף העם, אלא שעדיין הרצל - כל כולו צירוף מופלא של יסודות ראציונאליים ואי-ראציונאליים - נשבע שבועת ירושלים שלא ישכחה, בבואו לשכנע את הקורעים "קריעה" על תוכנית אוגנדה, שאין הוא בוגד בציונות של ציון*, על מנת שרובם של אלה שהתנגדו לאוגנדה בדרמטיות ספונטאנית רבה, בהפכם להיות מגשימי הציונות המעשית, הלכו לכל מקום פרט לירושלים. ונתמזל לה מזלה של הציונות שממשלת המנדט הבריטית קבעה את מושבה בירושלים ולא ביפו או בקיסריה, על כן גם המוס-דות הציוניים נקבעו בירושלים. ואלמלא הישוב הישן, שביטויו "מאה שערים", שהתנגד ברובו לציונות מתוך אמונה משיחית, מי יודע אם לא היו הציונים המעשיים משאירים את ירושלים במיעוט יהודים בה, כמו שהשאירו את חברון.

זוהי אמת היסטורית המורה על אמת לאמיתה, לטעמה העמוק באותה כפילות של מוצא הציונות: שאיפת גאולה מקורית ושלמה מזה ופתרון ה"בעיה היהודית" במסגרת טריטוריאלית חסרת חזון מזה. ההסכמות לחלוקה גם בלי ירושלים, בלי מרכז ולב הארץ, בשוליה בלבד, היא ביטוי לאותה פשרה בין שני הכוחות, מעין טריטוריאליותם בפלשתיין-א"י, דה-ציוניזציה של הציונות, הרקת המונח ציון מתוכנו ההיסטורי, לכאורה האי-ראציונאלי, המיסטי. אך מכיוון שהיה הכרח - בעקבות ממשלת המנדט - לשבת בירושלים, ומכיוון שמישהו דאג לכך שתוכנית ברנאדוט למסור את כל ירושלים לעבדאללה תרד מעל סדר היום יחד עם רדתו שלו מסדר החיים, ומכיוון שמי שדאג לכך לא היה בכוחו, בנוסף למניעה, גם להניע את צה"ל לשחרר את ירושלים, נוצרה המציאות שבין 1948 עד 1967: העיר החלוקה, בחינת ביטוי לסכיזופרניה של העם.

* הערת העורך: הרצל גם לא התכוון מעולם לאוגנדה באופן ממש, אלא כטכסיס בלבד, שמגמתו היתה ללחוץ בעקיפין על תורכיה לשם קבלת הצ'ארטר על א"י. כך כתב בפירוש לאוסישקין וכך הסביר למראיינים אותו בסיום הקונגרס. עיין במהדורה החדשה של כתבי הרצל - נאומים ומאמרים ציוניים, 1976.

אותה שגיות שבשרשי הציונות "הפראגמאטית", מקצתה פרי רצון גאולתי, מקצתה פרי מצוקה פיסית ונפשית באכזב האמנסיפציה הפיסית והנפשית, היא שפעלה גם בשחרורה של ירושלים במלחמת ששת הימים. על פני השטח — כפייתי. מאמצים בעזרת גויים, או"מ וארה"ב, להשפיע על חוסיין שלא יתקוף, משמע יהודים עושים מאמצים לפטור עצמם מניצול שעת הכושר לשחרור העיר, במקום להיות יוזמים גלויים או עושים מעשים פרובוקטיביים כדי שחוסיין יתקוף ויתן אמתלה בידינו לשחרר את העיר.

בדרך דאשונה זו — דרך פתיחה במלחמת שחרור ירושלים — לא דגל איש, פרט לקבוצה האידיאולוגית מסביב ל"סולם", שזמן קצר לפני מלחמת ששת הימים וללא שמץ של ידיעה על מה שעומד להתחולל, פרסמה כרוזים בירושלים (בצעדה) ותבעה לעלות על העיר העתיקה. זה נבע גם מטעמים אידיאולוגיים של שלמות הארץ בגבולות ההבטחה, גם מטעמים פוליטיים של ראיית הממלכה ההאשמית דוקא כאויבנו הגדול ביותר, בגלל עצם שלטונה בחלק מהארץ, ומטעמים טאקטיים, כדי להבליט את אי-השלמה עם חלוקת הארץ והעיר, כדי שבבוא היום לא נהיה כ"כובשים". תביעה שכזאת של מלחמה יזומה לא הועלתה בגלוי אף לא בפי אנשי "חרות", אם כי אין ספק שהיא המשיכה לדגול ברעיון שלמות הארץ לעת מצוא, ורק כשהגיעה שעתה של "עת מצוא" זו היו ראשי "חרות" הכוח הלוחץ לשחרור העיר. למרות כל אלה, ואולי דוקא בגלל הצטברות דחוסה זו של רגשות-אשמה לגבי העיר וההיסטוריה, היה פרץ האושר והשמחה עם שחרורה המפתיע והבלתי מתוכנן, בגדר חווייה ספונטאנית אדירה. ואם משמעות מלה זו — ספונטאנית — היא פריצת מעיינות עמוקים, נביעה מקורית, הרי אותה התלהבות, שתקפה את הכל אותה שעה, אין כמוה להביע אותה, להביע מלשון נביעה. מעיינות עמוקים של כיסופי דורות כמו פרצו לא רק את החומה הסוליימאנית הפיסית והחומה הפוליטית העבדאללית-בן-גוריונית כי אם בעומק רב יותר, גם את החומה שעמדה שנים רבות בין הציונות כתנועה משיחית, גאולתית-מקורית, ובין הציונות של "מקלט-בטוח ובית-לאומי".

הסכרים נפרצו וחיילים ורבנים ושירים והמונים ושירים ולבבות נהרו מכל עבר, מעבר ימין ומעבר שמאל, ממאה שערים (להוציא כמה מאות נטורי קרתא שעד היום הם נמנעים מלבוא לכותל ש"שוחרר" או "נכבש" ע"י הסטרא אחרא הציונית, משיחיות השקר...) ומעמק יזרעאל, נהרו אל... אל מה?

וכאן באה ההפתעה שבתוך ההפתעה, האי-ראציונאלי שבאי-ראציונאלי, שרק בכוח הכפל הם מצטרפים למשהו ראציונאלי, אף-על-פי שהוא מחריד.

חיילי צה"ל פרצו דרך שער האריות (שם שרק עכשו הוא מקבל את משמעותו הנכונה, לא על שם האריות החקוקים שם, כי אם על שם חיילינו שנלחמו שם) ועלו להר הבית, ועכשו התחולל הדבר המשונה ביותר: הם ומפקדיהם רצו לאורכו ולרוחבו של המשטח העצום והנפלא וחיפשו את הדרך אל... הכותל המערבי, ובלשון טופו-גראפית ומרגיזה אך עובדתית חייבים לאמר: חיפשו את הדרך לרדת מן ההר. עד שנמצאו ערבים, שהראו להם אותו פשפש, את אותן המדרגות התלולות סמוך לשער 'המוגרבים', המוליכים מן ההר לכותל. ושם, ליד כותל הדמעות התחולל המחזה הדרמטי ביותר שבכל מלחמת ששת הימים, מחזה שצולם והוקלט

והונצח ממש כסמל המלחמה והנצחון: הידבקות לכותל, בכיו של חייל, תקיעת שופר של הרב הראשי, וכו' וכו': אל הכותל.
ולמה לכותל? למה לא להר — להר הבית?

☆ ☆ ☆

הרי לפנינו מחזה-משל סוריאליסטי ממש, ואכספרסיבי ביותר: איך נאחזים באמצעי והופכים אותו למטרה, איך נתקעים בארעי והופכים אותו עיקר. כך בענייני הלכה ובענייני אגדה, בענייני פרנסה וכסף ובענייני אמונת, בענייני פרט ובענייני ציבור, ה"לא לשמה" הופך להיות הוא עצמו "לשמה", וכו' וכו' מהדוגמאות לכך.

הכותל המערבי — שגם איננו מכותלי בית המקדש, כי אם מחומת הורדוס להר הבית — היה שריד, שריד לאותה חומה. מכיוון שלא ניתן לנו לעלות להר הבית עצמו, ואין צריך לאמר לבנות, נתקדש כזכר למקדש, ונעשה סמל החורבן, לקינה ולאבל ולבכי ולגשר הלב אל ההר: שהוא העיקר והכותל טפל לו.

ועתה ארע הנס הגדול: ההר נכבש ולא מצד הכותל והנה עם כיבושו הוא נעזב ובאופן ספונטאני — שוב ספונטאניות זו! — יורדים אל הכותל, אל התחליף שבהכרת. אלפיים שנה ציפה ההר לשובם של חיילי ישראל אליו, אלפיים שנה הוא נשא בזכרונו את הקנאים, שנלחמו עליו בגבורה ללא דוגמה, ונהרות של דמים נספגו בו ואחרי אלפיים שנה עולים בו בגבורה חיילי ישראל ועוברים דרכו ויורדים אל... כותל הדמעות.

ספונטאנית... מקורה של ספונטאניות זו הוא מקור הדמעות. הכותל נעשה לסמל גלותנו בארץ, התודעה נתמלאה בו והפכה להיות מהותית, חלק מהאופי, מהטבע, אצל כל האופי, כל הטבע היותו תחליף, היותו מעבר נשכה, נעשה עיקר. והיום הכל כותבים: "הכותל המערבי המקום המקודש ביותר לעם היהודי"... והרי זה סילוף! אצל מי בשגגה, אצל מי בזדון.

לא. אין אני בא חלילה לגרוע מחשיבותו, ודאי לא בנוסח הפיגול שנוהג בו ישעיהו לייבוביק, העורך דה-היסטוריוזציה של כל אמונת ישראל וממילא ובמפורש גם דה-גיאוגראפיוזציה של היהדות, בחינת "בשמיים היא" ולא בארץ. יש דברים המתקדשים במשך דורות. הדמעות של אלפי שנים קידשו את אבני הכותל, אך אנו מברכים גם על המרוזר בליל הסדר, ואין הוא חדל להיות זכר לעבר; זכר לצרות — הכותל המערבי הוא "מרור" גיאוגראפי והיסטורי שכזה, שגם עם הגאולה השלמה, עם הקמת בית המקדש, צריך יהיה להשאיר, ודוק! את הקטע המצומצם, שליזו התפללו דורות, גם לאחר שכל החומה תיחשף (החישוף נפסק לפי תביעת ראש העיר), שישאר מעין "יד ושם" לחורבן הארץ בעבר.

אך כל מה שמתרחש היום שם ומסביב, התוכניות "הגראנדיוזיות" — על תחרות אדריכלים — לתכנון רחבת הכותל (רחבת הכותל — צירוף שעטנזי-ממזרי), מבשרים רעות, מבשרים את התחליף להר, את הנכונות לוותר על ההר. גם לא נעלם מעיני שנמצא שם מישהו, ברגעים הראשונים של כיבוש ההר, שבהתרגשותו הטובה עליו הניף דגל ישראל על אחד המסגדים, אלא שעד מהרה ציווה שר הבטחון, משה דיין, להורידו, והדגל הונף למטה. ואם אותו שר בטחון התרגש ליד הכותל, ואם הוא התרגש בעת שהובאו לקבר ישראל היהודים שנהרגו בעת החרבת "הזובע הזהה", ותש"ה, ואם אמר: "שבנו אל ארץ אבות, שבנו אליך בית לחם,

שבנו אליך ענתות, שבנו אליך אדם-העיר", זה היה ללא ספק בכנות ולא העמדת פנים; זה היה ללא ספק אות לכך שהוא איננו סתם "ישראל", כי אם באמת יהודי, אלא שיהודי שלא עבר את המחסום האחרון של הקול הי-הודי הגלוי, שנרתע בכל זאת מהצעד האחרון המלא, מן המשמעות המלאה של שיבת ציון, ואי-משם, מן הצד, מסטרא דשמאלה, פורצת ה"פראגמטיות" המהוללת; ולא זו בלבד שהיא מונעת משר הבטחון ומהרמטכ"ל ומהממשלה, כולל הטובים הלאומיים והדתיים שבה, לצוות תוך כדי מלחמה להשלים את המלאכה על ידי אקט - ויהא מוסווה כאשר יהא - פשוט ותכליתי והיסטורי לגבי הבניינים שהוקמו על ההר, כדי למנוע את גישול העם היהודי מהארץ הזאת, ולהשלימו באקט שני, דימוגראפי, על ידי פינוי מלא של העיר העתיקה ולא רק של השכונה שליד הכותל. גם פינוי שכונת המוגרבים מלאת החלאה היה מעשה ספוג-טאני של מאן דהוא ללא תכנון מראש. החמצה קלה ביותר, איש אחר באותו מקום, והכותל היה נשאר כמו שהיה: בין מחראות ערב.

לא זו בלבד שלא עמדו להם למשחררים הדמיון, התנופה וההעזה, ודאי אף לא היה הרצון לקבוע עובדות היסטוריות חד-פעמיות אלה, שמי ידע אם תשוב עוד ההודמנות להן, כי אם חמור מזה, לאחר רגע של "התעשתות", בא ה"רצידיב" האנטי-היסטורי, והוא שציווה להוריד את הדגל מן ההר, והוא שציווה להשאיר את ההר בבעלות ה"וואקף", והוא שציווה אף למנוע - לא מטעמי הלכה כרבנות הראשית - שותפתם לעבירה - תפילת יהודים על ההר, כדי לחרות עמוק-עמוק בתודעת הערבים: המלחמה גם על ירושלים לא נחרצה עדיין, וההר הוא שלהם. העדר תחושה ותודעה היסטורית שרשית הוא שהביאם למעשה נאה ואבסורדי כאחת: שיקום... הרובע היהודי. נאה, כי הבנייה שם אכן היא יפה. אבסורדי - כי אבסורד מאין-כמוהו הוא כל רובע יהודי ב... ירושלים. רובע יהודי בוילנה - כן, בפראג - כן, בניו-יורק - כן, אך בירושלים "רובע" יהודי "אין האזניים שומעות מה שהפה מדבר; רובע יהודי בירושלים משמע - אין זו גאולתה של העיר. זו ירידה אל מה שהיה.

אי-שם במעמקי הנפש המעבירה את האסוציאציות שלה אל המוח, חוזר ורועד החשש: שמא ירידה זו מן ההר, ירידה זו אל "הרובע", קשורה עמוקות אל מה שאנו רגילים לכנות בשם "ירידה". ומה שהתרחש מרגע הפריצה דרך שער האריות ועד לריצה לכותל היה בגדר היפוכו של הכלל הידוע, האידיאליסטי, השאפתני-דיאלקטי - "ירידה צורך עליה", כאן נקבעה דיאלקטיקה ישראלית אוריגינאלית: עלייה צורך ירידה...

לגבי הרבה נושאים בויכוח שבתוך הציונות הורגלנו לדיאלקטיקה, ספק נכונה ספק צבועה של "לכול עת", משמע: וכי באמת חובבי-ציון לא רצו בציונות הרצליאנית? אלא מאי? - בבוא השעה. וכי באמת וייצמן לא רצה ב"מדינת יהודים" כמטרה? אלא מאי? "יבוא העתיד וידאג לעצמו". וכי באמת בן-גוריון לא רצה בארץ-ישראל השלמה בהסכימו לחלוקה? אלא מאי? תחילה נתבסס במה שניתן, ואחר כך, בהזדמנות...

כל זה היה ערב-רב של המוטיבאציות השונות בציונות ובעיקר אלז השתיים שהוזכרו בראש. ובדיעבד, כאשר קמה המדינה, כאשר הורחבו הגבולות, כאשר שוחררה ירושלים,

הם - משמע, הציונים ה"מעשיים", ה"חלוקתיים", ה"פראגמטיים" יכלו לשוב ולטעון: "אתם רואים, הנה בבוא העת הגשמו את מה שאתם הטפתם לו בטרם עת". ואלמלא שתי עובדות שכנגד: עובדת השמדת שליש האומה, שמקצתה גם בעטייה (שלא לאמר בחומרה: רק בעטייה), של הציונות האיבולו-ציוניסטית (גא להקפיד על החלוקה הזאת של המונח...). ועובדת ההתעצמות של העולם הערבי היום; אלמלא שני אלה, ייתכן שאפשר היה לקבל טיעון זה. אך שתי עובדות אלו די בהן, כדי להעלות את ההאשמה: מה שנוצר - נוצר, מה שאחרנו - אחרנו. אך לא די בזה. מה שמתרחש היום הוא גם בלתי צפוי על פי הפסימיזם שבפסימיזם, על פי מקטרגים קשים ביותר. כל תיאוריה דיאלקטית זו, אפולוגטיקה זו של הציונות האיבולוציונית, צעד-צעד, דוגם פה ודוגם שם, כיבוש פה וכיבוש שם, כל זה מתמוטט לאור - או לחושך - הסיטואציה הנוכחית, אור מלחמת ששת הימים, אחר ניצול הבסיס שניתן בתש"ח.

בסיס קיים, במקרה זה, כדי לצאת ממנו ולא לחזור אליו. עצם האפשרות של דיבורים על נסיגות, היא בגדר - סופו מוכיח על תחילתו. ומן הראוי להזכיר, שזה לא התחיל עם מלחמת יוה"כ או עם לחצים אמריקאיים. אם ראש הממשלה של מלחמת ששת הימים, לוי אשכול, מכריז למחרת הנצחון: "לא יצאנו לכיבושים טרי-טוריאליים", אם - כעדותו של גרקים בספרו - מי שנתמנה למושל יהודה ושומרון, חיים הרצוג אומר חצי שעה לאחר שחרור ירושלים, במטה שב"בנייני האומה": עכשיו ניתנת לנו ההזדמנות להקים את המדינה הערבית בגדה המערבית... ואם מורידים את הדגל מההר, ואם מורידים מתנחלים משומרון, ואם עומדים אנחנו להשלים עם הקמת מדינה פלשתינאית בארץ-ישראל (ואין שום הבדל, אם זה רק במעבר הירדן או רק עם מזרח הירדן) דבר שלא היה כמוהו בארץ מעולם. ואם, ואם... אם כל זה מתרחש, למרות כל הדיבורים "לא נחזור לגבולות שלפני 1967, אבל נהיה מוכנים וכו' וכו'"; ולגבי ירושלים משאירים כל מיני אופציות פתוחות - או אז זה מוכיח כי אכן בנו, בקרבנו, לא היתה ואיננה במלואה תחושה של שחרור, כי אם של כיבוש. והמונח "חזרנו" כוחו היה יפה עד לרובע היהודי ועד לכותל, כלומר - לא הגענו לתחושת המעמקים של שעת החורבן, שהיה מחייב את החזרה להר, למקום מקדשנו, שהיה ונשאר אות וסמל לחרות ישראל בכל הדורות ולגאולתנו השלמה בעתיד, ללא תחליף כלשהו אף לא למרגלותיו של ההר.

ייתכן - ייתכן! ותו לא - שהורדנו את יצחק מהמזבח, אך טרם הוצאנו אותו מהסבך. ובמשך הדורות הרבים, בין היתר גם באשמתנו, הסבך לא דולל, ולעתים אף סובך עוד יותר, עם תוספת אלמנטים המסבכים את הנפש, את הרוח, וגם את הגוף; גם גוף העם בעולם, גם גוף הארץ והמדינה, ומראה ירושלים גם זו הפיסית הוא כמו סמלו של אותו סבך קשה.

הוצאנו אותה מהתחום האי-ראציונאלי של "ירושלים של מעלה" ו"מקדש של מעלה", שירדו באמת בדרך מיסטית משמיים, אך לא הצלחנו, ולעולם לא נצליח, להשאירה בתחום הראציונאלי של עיר, אמנם בירה, אך עיר ככל הערים, כולל מיעוטים ברובעים שלהם (ראש העיר של היום מביא לא פעם דוגמאות מערים קוסמופוליטיות שכאלה בעולם). כזאת לא תוכל להיות. היא היתה מראשיתה על הגבול החד הזה בין ישוב ומדבר, בין ארץ ושמיים, ממש כמו העם הזה שלנו. העיר לא תהיה איפוא

"נורמאלית", כשם שהעם לא יהיה "נורמאלי". אם זה טוב או רע, ברכה או קללה, זה עניין להערכות ולא לעובדות. אני מדבר פה על אכזיסטונציה לא-נורמאלית. זה נורא חזה גדול.

וממש כבר לא ברור לי איזה כוח אדיר יותר: זה הנתבע מאתנו להגשים את המיועד לנו ולעיר, יעוד של סגולה, של בירה חזקה, גם פיסית גם כלכלית, אך שהיא בבת אחת גם מרכז אור לנו ולעולם - עיר מקדש ומלוכה, או שמא דרוש כוח אדיר יותר, בפיוזש כוח-א-נורמאלי, כדי לעקור מתוכנו ומתוך העיר הזאת את השורש האי-ראציונאלי הזה, שמכוח היותו מוטבע בה ובנו הפך ל...ראציונאלי. ייתכן שמעשה כזה, מעשה הנורמליזציה של העיר ושל העם הוא ממש בגדר... דה-נאטורליזציה. ומי יוכל לבצע דבר נסי שכזה אם לא... המשיח?

יש חשיבות רבה... (הטקסט מתחיל להפוך לקריאה נגדיה)

דין יהודה ושומרון כדינה של ירושלים

"...אין שום שטחים כבושים. כולם גאולים. אנו קבענו זאת בעקיפין גם בחוק. הנה ב-1967 כתבנו (לפי החלטת הכנסת): "הממשלה רשאית בצו להחיל את השיפוט, המשפט והמינהל של המדינה על כל חלק של ארץ ישראל שייקבע בצו". השתמשנו בחוק הזה, לפי שעה, רק ביחס לירושלים. אבל הממשלה רשאית לפי חוק זה להחיל את השיפוט, המשפט והמינהל על שכם, על יריחו, על בית לחם ועל כל שטחי ארץ ישראל. — — — יחדלו, איפוא, מן הנוהג הפסול לדבר על חברון, שכם, יריחו ובית לחם כעל שטחים כבושים. ובהתאם לחוק שקיבלנו להנהיג את הלשון הפשוטה — ארץ ישראל.

מי שמספר לנו שהערבים ביהודה ושומרון לא מסכימים להיות בשלטון ריבוני של ישראל, יתבונן למה הוא גורם. מחר משהו יאמר שהערבים בגליל אינם מסכימים... אנה אנו באים עם פילוסופיה אנטי היסטורית כזו? לכן, דין יהודה ושומרון כדין ירושלים.

בכנסת באביב 1976...

יש שדקדקו... (הטקסט מתחיל להפוך לקריאה נגדיה)